Конституційне право

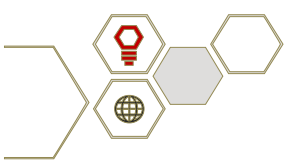
УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.14606851>**Особливості конституційно-правового механізму забезпечення прав
людини в умовах воєнного стану****Барсук Віктор Миколайович**

аспірант кафедри конституційного права Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 01033, вул. Володимирська, 60, Київ, ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-6116-6655>

Прийнято: 15.12.2024 | Опубліковано: 29.12.2024

***Анотація.** Наукова стаття присвячена сучасним підходам конституційно-правового механізму забезпечення прав людини в умовах воєнного стану в Україні. Метою статті є розкриття законодавчих та практичних особливостей конституційно-правового механізму забезпечення прав людини в умовах воєнного стану. Основну увагу приділено інституційній складовій механізму забезпечення прав людини в умовах воєнного стану. Закріплення на конституційному рівні переліку прав людини, які не підлягають обмеженню, навіть в умовах воєнного стану, є їх важливою конституційною гарантією. Наголошено, що при обмеженні прав людини органи публічної влади мають змістовно обґрунтовувати необхідність і домірність такого обмеження, а також чітко аргументувати використання заходів та засобів державного примусу. Акцентовано увагу на необхідності диференціації прав людини і громадянина за їх цінністю і спроможність державного механізму їх забезпечення. Акцентовано увагу на судових та інших гарантіях, спрямованих на захист прав людини в умовах воєнного стану. На основі рішень ЄСПЛ визначено конституційною можливістю пропорційного обмеження пенсійних виплат,*

запропоновано застосувати державні заходи жорсткої економії на час дії воєнного стану, враховуючи загальні суспільні інтереси Українського народу. Резюмовано, що діючий конституційно-правовий механізм забезпечення прав людини потребує значних змін, зокрема слід посилити роботу Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, розробляти і вносити зміни до діючого законодавства з чітким обрахунком видатків, конкретизувати завдання публічної влади щодо їх діяльності в умовах воєнного стану. Наголошено на важливості справедливого конституційно-правового регулювання суспільних відносин в питанні обмеження та першочергової реалізації прав людини в умовах воєнного стану. Необхідно передбачити гарантії недопущення свавілля владних інституцій при реалізації їх повноважень.

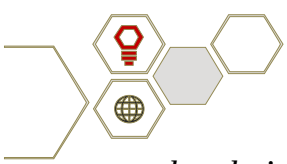
Ключові слова: права людини, забезпечення, захист, воєнний стан, державні органи, конституційно-правовий механізм.

Peculiarities of the constitutional and legal mechanism for ensuring human rights under martial law

Barsuk Viktor

graduate student of the Department of Constitutional Law Kyiv National Institute of Law Taras Shevchenko University, <https://orcid.org/0009-0006-6116-6655>

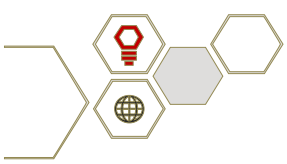
Annotation. The scientific article is devoted to modern approaches of the constitutional and legal mechanism of ensuring human rights in the conditions of martial law in Ukraine. The purpose of the study is to highlight the current mechanism for ensuring human rights under martial law. The main attention is paid to the institutional component of the mechanism for ensuring human rights under martial law. Enshrining at the constitutional level the list of human rights, which are not subject to restrictions, even under martial law, is their important constitutional guarantee. It is emphasized that when restricting human rights, public authorities must meaningfully justify the necessity and appropriateness of such restriction, as well as

clearly justify the use of measures and means of state coercion. Attention is focused on the need to differentiate human and citizen rights according to their value and the capacity of the state mechanism to ensure them. Attention is focused on judicial and other guarantees aimed at the protection of human rights in the conditions of martial law. Based on the decisions of the ECtHR, the constitutional possibility of proportional limitation of pension payments was determined, and it was proposed to apply state austerity measures during the period of martial law, taking into account the general public interests of the Ukrainian people. It is summarized that the current constitutional and legal mechanism for ensuring human rights needs significant changes, in particular, the work of the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for human rights should be strengthened, amendments should be made to the current legislation with a clear accounting of expenses, and the tasks of public authorities in relation to their activities under martial law should be specified. . The importance of fair constitutional and legal regulation of social relations in the issue of restriction and priority realization of human rights in the conditions of martial law is emphasized. It is necessary to provide guarantees to prevent the arbitrariness of power institutions in the exercise of their powers.

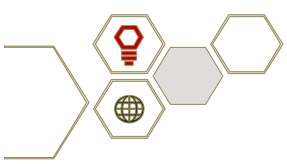
Keywords: *human rights, provision, protection, martial law, state bodies, constitutional and legal mechanism.*

Постановка проблеми. Конституційно-правовий механізм забезпечення прав людини в Україні має свої особливості, які пов'язані як із процесом становлення правової, демократичної, соціальної держави, так і понад десятирічною військовою агресією рф. Починаючи з 24 лютого 2022 року Україна живе в умовах правового режиму воєнного стану, під яким законодавство визначило особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове,

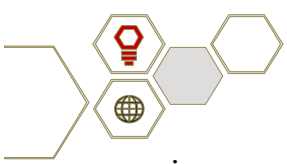
зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень. У зв'язку з триваючою широкомасштабною збройною агресією РФ проти України, на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України, відповідно до пункту 20 частини першої статті 106 Конституції України [1], Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [2] Президент України видав тринадцять Указів про введення та продовження строку дії воєнного стану які затверджено відповідними Законами України [3]. Сьогодні на порядку денному постійно стоїть питання необхідності удосконалення механізму забезпечення конституційних прав і свобод громадян України як на території України, так і на окупованих територіях державною агресором. Слід визнати також необхідність здійснювати додатковий захист громадян України, які залишили територію України внаслідок збройної агресії і отримали захист в різних країнах світу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В Україні підготовлено і опублікована рях наукових досліджень, які розкривають різні аспекти юридичної фіксації та забезпечення реалізації конституційних прав людини і громадянина. Конституціоналіст О. Лотюк розкрила конституційні засади обмеження прав та свобод людини і громадянина у повоєнний період [4], Правник А. Бадита підготувала наукову публікацію про баланс публічних інтересів та індивідуальних права в умовах воєнного стану [5]. Вчена А. Грищук у науковому доробку має публікацію про характеристику права на працю в умовах воєнного стану [6]. Вчений М. Корнієнко у своїх працях акцентував увагу на дискусійних питаннях прав людини в умовах воєнного стану [7]. Правник С. Кузніченко у своїй праці акцентував увагу на концепті обмеження прав людини в умовах воєнного стану [8]. Дослідниця А. Марущак присвятила свою працю проблемі обмеження права на пересування в умовах воєнного стану в Україні, акцентувала увагу на легітимності обмеження права на пересування та навела приклади практичної неможливості виконання вимог українського законодавства [9]. Важливо зауважити, що, незважаючи на значимість питання забезпечення прав

людини в умовах воєнного стану, вітчизняна та зарубіжна наука не виробила єдиних прийнятних підходів удосконалення конституційно-правового механізму забезпечення прав людини і громадянина в Україні під час війни та в післявоєнний час. Тому обрана для дослідження проблема потребує подальшого комплексного наукового вивчення. *Методологія.* Стаття виконана із застосуванням принципу взаємодоповнюваності філософських, загальнонаукових та спеціально-наукових методів: діалектичного, аксіологічного, об'єктивності, системності, аналізу та порівняльно-правового, що забезпечило цілісність дослідження та виділення особливостей конституційно-правового механізму забезпечення прав людини в умовах воєнного стану в Україні.

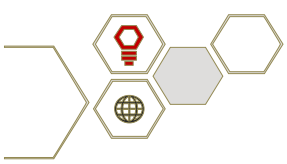
Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вчені різних наукових шкіл активно досліджують питання захисту прав людини, спроможності національної економіки підтримувати рівень їх забезпечення, необхідність залучення коштів світових інституцій для належного підтримання життя країни в умовах війни. Розкриваючи саме конституційно-правовий механізм забезпечення прав людини в умовах воєнного стану, слід наголосити на окремих невирішених питаннях: в яких межах допустимо обмежувати права і свободи людини і громадянина? Чи можуть бути обмежені гарантії забезпечення прав людини? Який інструментарій використовувати при забезпеченні прав громадян України на окупованих територіях? Яким чином створювати умови для повернення в Україну громадян України? Ці та цілий комплекс інших проблем стоять на порядку денному, і їх комплексне вирішення можливе лише після переможного завершення війни. Слід зауважити, що вирішення поставлених проблем має відбуватись на основі конституційного принципу рівності не тільки законодавчого закріплення, а й гарантій забезпечення прав громадян України. Також є необхідність дослідити функціонування інституційної складової механізму забезпечення прав людини в умовах воєнного стану і запропонувати шляхи удосконалення діяльності органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства. Розкриття положень міжнародних договорів та

рішень міжнародних судів дозволить запропонувати обґрунтовані і законодавчо допустимі рамки обмеження прав людини в умовах воєнного стану в Україні.

Формування цілей статті (постановка завдань). Метою наукової статті є розкриття законодавчих та практичних особливостей конституційно-правового механізму забезпечення прав людини в умовах воєнного стану. Для досягнення поставленої мети слід реалізувати ряд завдань: 1) визначити відповідність конституційно-правового регулювання прав і свобод громадян України визнаним міжнародним стандартам; 2) визначити ефективність діючого конституційно-правового механізму забезпечення прав людини в умовах воєнного стану; 3) окреслити найбільш проблемні аспекти функціонування інституційної складової механізму забезпечення прав людини; 4) обґрунтувати та сформулювати пропозиції та рекомендації щодо удосконалення теоретичної та практичної забезпечення прав людини в умовах воєнного стану.

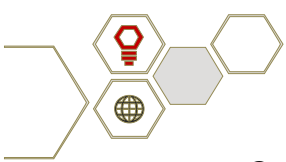
Виклад основного матеріалу дослідження. Важливість окресленого предмета наукової статті набула особливого значення починаючи з 24 лютого 2022 року у зв'язку з військовою агресією РФ проти суверенної України, коли Указом Президента України № 64/2022 введено воєнний стан [3]. Відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» воєнний стан - це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [2]. Ст. 3 Указу визначено, що у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і

громадянина, передбачені статтями 30-34, 38, 39, 41-44, 53 Конституції України [1], а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану. З початку введення воєнного стану органи публічної влади також переходять на особливий режим роботи, при цьому у місцевостях, де ведуться бойові дії, запровадження та здійснення таких заходів правового режиму воєнного стану покладається безпосередньо на військове командування та військові адміністрації.

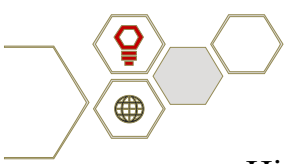
Підтримуємо позицію вчених, що забезпечення гарантій від необґрунтованого обмеження конституційних прав та свобод людини і громадянина здійснюється на декількох рівнях – міжнародному та національному. До міжнародного рівня можемо віднести міжнародні договори прийняті в рамках: 1) функціонування ООН (Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966 р.), Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства (1968 р.) та ін.; 2) в рамках діяльності Ради Європи (Європейська Конвенція з прав людини (1950 р.) тощо. Підтримуємо позицію О. Скрипнюка, який визначає обмеження прав і свобод людини режимом тимчасового загального або конкретно-індивідуального призупинення чи звуження обсягу визначених і гарантованих прав і свобод в інтересах забезпечення прав інших людей, та забезпечення національної безпеки й оборони України [10, с. 6].

Фактично усі міжнародні договори, які закріплюють права та свободи людини допускають можливість їх обмеження. Наприклад, Європейська конвенція з прав людини, передбачає, що під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом [11].

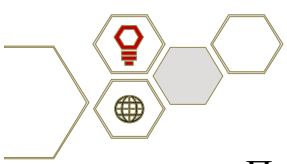
Основним Законом держави рідко статті, також варто зауважити той факт, що вже 2 березня 2022 року Генеральна Асамблея ООН на спеціальній позачерговій сесії ухвалила Резолюцію ES-11/1 щодо агресії проти України і висловила вимогу залишити визнану суверенну територію України. Також у Резолюціях свою позицію щодо агресії висловила і Рада ООН з прав людини: 1) Резолюція від 4 березня 2022 року 49/1 «Становище у сфері прав людини в Україні внаслідок російської агресії»; 2) Резолюція від 12 травня 2022 року S34/1 «Погіршення ситуації з правами людини в Україні викликане російською агресією». Рада ООН з прав людини висловила серйозну стурбованість з приводу документально підтвердженої шкоди реалізації багатьох прав людини, включаючи права на життя, на освіту та найвищий досяжний рівень фізичного та психічного здоров'я, завданої російськими обстрілами та бомбардуваннями населених пунктів [12, с. 251]. Серед положень вказаних резолюцій Ради ООН з прав людини, на особливу увагу заслуговує збереження вільного, відкритого, функціонально сумісного, надійного та безпечного доступу до Інтернету та беззастережно засудила будь-які заходи, які заважають людині або позбавляють її можливості отримувати або розповсюджувати інформацію. Експертами висловлюються різні підходи до подачі інформації і її дозування. Відстоюючи позицію, що є доцільним повідомляти суспільству більший масив відкритої інформації про хід бойових дій, про кількісні показники результатів боїв, більше приділяти в інформаційному полі уваги подвигам українських захисників, сприяти позитивному іміджу Збройних Сил України. Це комплексна проблема потребує державного підходу і вироблення відповідного законодавчого підґрунтя.

В умовах загрози збройної агресії доступ до інформації є надзвичайно важливим правовим інструментом, здатним врятувати життя і бути в безпечному місці. Слід визнати прорахунок публічної влади у питанні вчасного інформування громадян України про потенційні загрози, що призвели до перебування в окупації чи втраті життя і здоров'я людини.

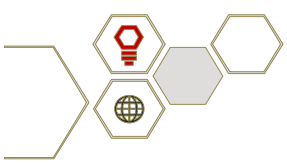
Цілком розділяємо думку конституціоналіста М. Савчина, що сутність обмежень фундаментальних прав людини відповідно до принципу верховенства права полягає у забезпеченні легітимного втручання держави у приватну автономію індивіда з метою забезпечення загального блага [13, с. 151-152]. На науковому та експертному рівні точаться дискусії щодо обмеження права на доступ до інформації в умовах воєнного стану. Є полярні позиції, що лише ускладнює вироблення оптимальної і прийнятної форми інформаційної політики держави. Суспільство цілком виправдано вимагає від держави більшої кількості інформації, яка є в розпорядженні держави. Правовою гарантією є положення статей 34, 50 Конституції України, Конвенцією Ради Європи про доступ до офіційних документів, Закон України «Про доступ до публічної інформації» та інші нормативні акти. Конституційне обмеження права особи збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію узгоджується з положеннями пункту 2 статті 29 Загальної декларації прав людини 1948 року, в яких зазначено, що при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві [14].

Не менш важливим питання є час завершення обмеження прав і свобод людини. Може виникнути ситуація, що бойові активні дії завершені, однак буде продовжено обмеження гарантування та забезпечення прав людини. Це має безпосереднє відношення до функціонування інституційного механізму забезпечення прав людини і громадянина в Україні. Цілком погоджується із висновками О. Лотюк, яка зауважила, що при загрозі національній безпеці може бути необхідним продовження конституційного обмеження прав та свобод людини громадянина після війни. Тому процес обмеження прав та свобод людини громадянина як потреба забезпечення національної безпеки у повоєнний період має бути виважений, з урахуванням загроз політичній безпеці і доцільності його впровадження [4, с. 9].

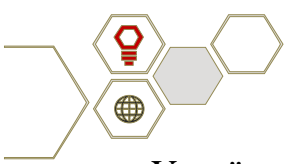
При удосконаленні національного законодавства та практики його реалізації в частині механізму забезпечення прав людини в умовах воєнного стану, є доцільним опрацювати практику ЄСПЛ. Так, базовою засадою у конституційному механізмі обмеження прав людини виступає загроза для життя нації, яка повинна бути реальною, прямою та мати виключний характер. У справі Лоулесс проти Ірландії, ЄСПЛ визначив, що стосується існування явної загрози для життя нації, Суд вважає, що цей вираз повинен бути в звичайному і нормальному значенні слів. Вираз означає виняткову кризову ситуацію або надзвичайну ситуацію, яка зачіпає населення в цілому і представляє загрозу для організації життя суспільства, яке формує державу (Лоулесс проти Ірландії, 1961) [15]. Це можуть бути ситуації надзвичайного стану політичного характеру (збройні конфлікти і конфлікти неміжнародного характеру, включаючи громадянські війни, національно-визвольні війни; внутрішні заворушення серйозні загрози публічного порядку, підбивна діяльність), стихійні лиха, економічні кризи тощо.

Важливе значення для України має також справа «Да Сілва Карвалхо Ріхо проти Португалії» від 01.09.2015 стосувалася зменшення пенсійних виплат після вжиття Португалією заходів жорсткої економії, зокрема надзвичайного податку на солідарність (далі – CES). Заявниця, пенсіонерка, пенсія якій нараховувалася від державного пенсійного фонду, стверджувала, що ці заходи порушили її право на захист права власності. Суд визнав заяву неприйнятною, оскільки вона була явно необґрунтованою. Особливістю справи було те, що держава застосувала заходи жорсткої економії після початку економічної кризи 2008 р., враховуючи загальні суспільні інтереси Португалії, а також тимчасовий та обмежений характер вжитих заходів щодо пенсій не лише заявниці, а й численної кількості інших пенсіонерів. Відповідно, Суд дійшов висновку, що зниження пенсії було пропорційним обмеженням права заявника на захист власності з метою досягнення середньострокового відновлення економіки в країні [16]. На основі прийнятого рішення ЄСПЛ вважаємо доцільним розглянути пропозицію щодо

визначення максимальної межі виплати пенсійного забезпечення громадян та грошового утримання суддів на основі принципу справедливості і рівності.

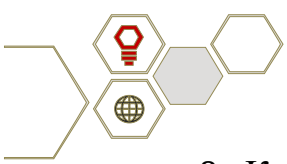
Висновки. Доведено необхідність удосконалення конституційно-правового механізму забезпечення прав людини в умовах воєнного стану в Україні. Розкрито функціонування інституційної складовий механізму забезпечення прав людини в умовах воєнного стану і запропоновано підсилити роль Кабінету Міністрів України, центральних та місцевих органів виконавчої влади в процесі забезпечення прав людини. Також є важливим довіра жителів територіальної громади на місцевої влади, а це може бути зроблено при належній організаційній та матеріально-фінансовій спроможності місцевого самоврядування реалізовувати законодавчо закріплені повноваження спільно з військовими адміністраціями та органами державної влади. Є потреба у корекції державної інформаційної політики, український народ має бути інформований про реальний стан речей в різних життєвих сферах. Метод заборони на інформаційному фронті є не завжди ефективним, слід застосувати гнучкий підхід до викладу інформації. Закріплення на конституційному рівні переліку прав людини, які не підлягають обмеженню, навіть в умовах воєнного стану, є їх важливою конституційною гарантією. Акцентовано увагу на судових та інших гарантіях, спрямованих на захист прав людини в умовах воєнного стану. Наголошено, що при обмеженні прав людини органи публічної влади мають змістовно обґрунтовувати необхідність і домірність такого обмеження, а також чітко аргументувати використання заходів та засобів державного примусу. Акцентовано увагу на необхідності диференціації прав людини і громадянина за їх цінністю і спроможність державного механізму їх забезпечення. На основі рішень ЄСПЛ визначено конституційною можливістю пропорційного обмеження пенсійних виплат, запропоновано застосувати державні заходи жорсткої економії на час дії воєнного стану, враховуючи загальні суспільні інтереси Українського народу. Обґрунтовано необхідність посилити роботу Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та інших державних органів та громадських організацій у контексті забезпечення прав громадян

України на окупованих територіях, а також в державах, які надали притулок. Наголошено на важливості справедливого конституційно-правового регулювання суспільних відносин в питанні обмеження та першочергової реалізації прав людини в умовах воєнного стану, при цьому важливим питанням залишається гарантування недопущення свавілля владних інституцій при реалізації повноважень.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96- %D0%B2%D1%80#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text)
2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
3. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України №64/2022 від 24 лютого 2022 року. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>
4. Лотюк О.С. Конституційні засади обмеження прав та свобод людини і громадянина у повоєнний період. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 2. С. 9-15.
5. Бадита А.Ю. Захист прав людини в Україні в умовах воєнного стану: як знайти баланс між публічним інтересом та індивідуальними правами. *Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах воєнного стану*: матеріали наукового семінару (23 червня 2022 р.) / упор. М. В. Ковалів, М. Т. Гаврильців, Н. Я. Лепіш. Львів: ЛьвДУВС, 2022. С. 12-17.
6. Грищук А.Б. Право на працю в умовах воєнного стану: загальна характеристика. *Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах воєнного стану*: матеріали наукового семінару (23 червня 2022 р.) / упор. М. В. Ковалів, М. Т. Гаврильців, Н. Я. Лепіш. Львів: ЛьвДУВС, 2022. С. 64-66.
7. Корнієнко М.В. Права людини в умовах воєнного стану: загальноправовий дискурс. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1-2. С. 27-31.

8. Кузніченко С.О. Концепт обмеження прав людини в умовах воєнного стану. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1-2. С. 32-36.
http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2022/1-2/1-2_2022.pdf
9. Марущак А. Обмеження права на пересування в умовах військового стану: практика України. *Юридичний вісник*. 2022. № 3. С. 58-63.
10. Скрипнюк О. Конституційно-правове регулювання обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні. *Публічне право*. № 3. (2011). С. 5-11
11. Європейська Конвенція з прав людини від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n525
12. Рабінович П.М. Діяльність Організації Об'єднаних Націй у протидії військовій агресії російської федерації проти України. *Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах воєнного стану: матеріали наукового семінару (23 червня 2022 р.)* / упор. М. В. Ковалів, М. Т. Гаврильців, Н. Я. Лепіш. Львів: ЛьвДУВС, 2022. С. 250-253.
13. Савчин М.В. Порівняльне конституційне право: навч. посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2019. 328 с.
14. Загальна декларація прав людини: міжнародний документ від 10.12.1948. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015
15. Практика ЄСПЛ. Український аспект. 10 січня 2019 р. <https://www.echr.com.ua/publication/terorizm/>
16. Prawa związane z pracą. Dostęp do pracy. European Court of Human Rights. Maj 2018 r. URL: <https://arch-bip.ms.gov.pl/pl/>